

УДК 94(410:497.1)''1941/1944'':355.40

БРИТАНСЬКІ ВІЙСЬКОВІ МІСІЇ В ЮГОСЛАВІЇ (ШТАБ ДРАЖЕ МИХАЙЛОВИЧА) У 1941–1944 РОКАХ

Михайло КРІЛЬ, Марта ЯРЕМКО

Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра історії Центральної та Східної Європи
вул. Університетська 1, Львів 79000, Україна

У статті проаналізовані роль та місце британських військових місій у Югославії при штабі Драже Михайловича в 1941–1944 рр. Особливу увагу звернуто на завдання британських зв'язкових офіцерів, вияснено особовий склад представництва, досліджено умови їхнього перебування на югославській території. Окремо розглянуто результати Тегеранської конференції 1943 р., що мали значний вплив на югославський Рух опору та четницький зокрема.

Ключові слова: Велика Британія, Югославія, Друга світова війна, Рух опору, військові місії, четники, Драже Михайлович.

Рух опору в окупованих нацистами країнах проявлявся у різних формах і мав неоднакову інтенсивність. Його проявами, формами й особливостями цікавилися уряди великих воюючих держав, які, в міру можливості, надавали посильну допомогу. Показовими у цьому плані були британська, американська та радянська військові місії на Балканах, зокрема в Югославії. Першими своїх представників направив туди британський уряд. Вони на місці ознайомилися з реальною ситуацією, інформували офіційний Лондон про справжній стан Руху опору та його політичні сили.

Порушену тематику дослідники розглядали в контексті загального Руху опору на території Югославії. Одними з перших це зробили американські дослідники. Уже в 1946 р. було опубліковано книжку американського історика Мартіна Девіда¹, присвячену четницькому рухові та внеску союзників у розгортання Руху опору в Югославії. Аналізуючи події, що відбулися на теренах цієї країни під час війни, дослідник у передмові наголосив, що “правда є чимось важливішим, ніж репутація безпомилковості”. Йому також належить інше ґрунтовне дослідження, спеціально присвячене постаті Драже Михайловича². У цій книзі зібрана значна

¹ David M. *Ally Betrayed. The Uncensored Story of Tito and Mihailovich* / Martin David. New York, 1946.

² David M. *Patriot or Traitor. The Case of General Mihailovich. Proceedings and Report of the Commission of Inquiry of the Committee for a Fair Trial for Draja Mihailovich* / Martin David. Stanford; California, 1978.

кількість документів і матеріалів судової справи 1946 р.* Американський дослідник особисто взяв декілька інтерв'ю, у тому числі в британських зв'язкових офіцерів – Дуейна Хадсона, Вільяма Бейлі, Яспера Рутгема.

Значну увагу різним питанням Руху опору в Югославії приділив канадський історик Вальтер Робертс³. Зокрема, він вказав на причини конфлікту між четниками та комуністичними партизанами. Детально аналізуючи зв'язкові місії союзників у Югославії, В. Робертс досліджував взаємовідносини між країнами Великої Трійки та вплив міжнародної політики на долю четницького руху. У праці Марсії Кураповни⁴ зроблені акценти на взаємовідносини четницького руху з країнами-союзницями по антигітлерівській коаліції.

Історики СРСР питання четницького руху спеціально не вивчали. Про нього згадували виключно в негативному плані в контексті вивчення партизанського руху під проводом Йосипа Броз Тіто. Це, зокрема, стосується досліджень Григорія Славина⁵, Дмитрія Севьяна⁶, Юрія Гіренка⁷. У цих працях четництво характеризується як сила, що допомагала окупантам у їхній боротьбі проти партизанів.

У 2006–2007 рр. вийшло ряд ґрунтовних досліджень Олександра Сквороднікова, присвячених історії Югославії⁸. Свої студії він узагальнив у кандидатській дисертації⁹. Розглядаючи четницький рух, російський дослідник основну увагу звернув на зовнішню політику Великої Британії.

Утім, недостатня вивченість проблеми, визначила *мету* нашої статті – дослідити роль британських військових місій у штабі Д. Михайловича.

---

* Суд над Драже Михайловичем або Белградський процес – це судові слухання, що відбулося в Белграді і тривало з 10 червня по 15 липня 1946 р. Тоді було звинувачено двадцять чотири особи, з яких десять засуджено заочно. Драже Михайлович та інші визначні діячі четницького руху та югославського еміграційного уряду були засуджені, в основному, за діяльність, спрямовану проти союзницьких військ та югославських партизанів, а також за співпрацю з німцями та за військові злочини проти мирного населення. 17 липня 1946 р. звинувачених розстріляли. Місце їхнього поховання невідоме.

³ Roberts W. R. Tito, Mihailovich and The Allies 1941–1945 / Walter Roberts. Durham, 1987.

⁴ Kurapovna M. K. Shadows on the Mountain. The Allies, the Resistance, and the Rivalries That Doomed WW II Yugoslavia / Marcia Kurapovna. Hoboken, 2009.

⁵ Славин Г. М. Освободительная война в Югославии (1941–1945 гг.) / Григорий Славин. Москва, 1965.

⁶ Севьян Д. А. Из истории Союза коммунистов Югославии, 1919–1945 / Дмитрий Севьян. Москва, 1982.

⁷ Гиренко Ю. С. Советско-югославские отношения: Страницы истории / Юрий Гиренко. Москва, 1983; Гиренко Ю. С. Сталин – Тито / Юрий Гиренко. Москва, 1991.

⁸ Сквородников А. В. Взаимоотношения Великобритании, эмигрантского правительства Югославии и четников в 1941–1943 гг. / Александр Сквородников // Известия Алтайского государственного университета. 2007. № 4–1 (56).

⁹ Сквородников А. В. Югославия в балканской стратегии Великобритании в годы Второй мировой войны / Сквородников Александр Васильевич: Автореф. дис. на соискание уч. степени канд. ист. наук. 07.00.03 / Алтайский государственный университет. Томск, 2008.

Хронологічні рамки обмежені 1941–1944 рр. Нижня межа обумовлена часом появи першої британської місії на території Югославії, верхня – стосується часу, коли останній зв'язковий офіцер покинув штаб четників.

Джерельною основою для написання цієї статті стали спогади одного з організаторів партизанського руху в Югославії, члена Президії Антифашистського віча народного визволення Югославії з 1943 р., генерал-лейтенанта Мілана Джіласа¹⁰, американського зв'язкового офіцера Альберта Зейтца¹¹ та британського прем'єр-міністра Вінстона Черчілля¹².

Балкани були стратегічно важливим регіоном у Другій світовій війні. Вони приковували погляди багатьох держав, що боролися за контроль над Середземним і Чорним морями. Зокрема, найбільше зацікавлення проявляла Велика Британія, яка мала тут як політичні, так і економічні інтереси. Тому її внесок у розгортання подій на теренах Югославії виявився чи не найсуттєвішим. До весни 1941 р. ситуація на фронтах склалася не на користь офіційного Лондона. Франція капітулювала, а територія самої Великої Британії піддавалася численним атакам німецької авіації. Відчутним ударом стало витіснення з Балкан британських частин, які наприкінці 1940 р. були направлені в Грецію для допомоги їй у війні з Італією. Після нападу Німеччини на Югославію король Петро II Карагеоргієвич разом з урядом покинув країну. Спочатку вони почергово вирушили до Греції та Єрусалиму, а потім до Палестини та Каїру, що перебували під британських мандатом. У червні 1941 р. король та уряд прибули до Великої Британії, де й знаходились до завершення війни. Незабаром після капітуляції на території Югославії сербські монархісти розпочали Рух опору. За таких умов Лондон намагався повернути собі втрачені позиції в цьому регіоні.

Прем'єр-міністр Великої Британії В. Черчілль спробував налагодити відносини з тими силами, які протистояли Німеччині на території Югославії. Спочатку ставку було зроблено на четницькі загони, які підпорядковувались полковнику югославської королівської армії Драголюбу (Драже) Михайловичу (1893–1946)¹³. Це було не випадковим явищем, адже четницький рух мав давні історичні звичаї. У назві “четник” використовувалася поширена серед південнослов'янських народів традиція повстанських загонів – “чет” – для боротьби проти османських загарбників. В. Черчілль, дізнався про існування цього Руху опору від голови еміграційного королівського уряду Югославії Душана Сімовича. Вже 28 вересня 1941 р. він писав до Х'юджа Далтона, керівника Управління спеціальних операцій (*Special Operations Executive*, далі – УСО. – М. К., М. Я.):

¹⁰ *Djilas M. Wartime / Milovan Djilas. New York; London, 1977.*

¹¹ *Seitz A. B. Mihailovic Hoax or Hero? / Albert Seitz. Columbus, 1953.*

¹² *Churchill W. The Second World War. V. 5: Closing the Ring / Winston Churchill. New York, 2002.*

¹³ *Сквородников А. В. Взаимоотношения Великобритании, эмигрантского правительства Югославии и четников в 1941–1943 гг. С. 74.*

Я дізнався від генерала Сімовича, що в Югославії дуже поширена партизанська активність. Вона потребує згуртування, допомоги та керівництва ззовні. Будь-ласка, повідомте коротко, які контакти ви маєте з цією групою і що можете зробити для їхньої допомоги¹⁴.

У відповідь Х. Далтон зазначив, що буде сформована військова місія до Югославії, котра вивчатиме реальну ситуацію на місці. Британська політика щодо європейських Рухів опору була спрямована на стримування їх від активності, яка могла б призвести до їхнього поспішного знищення. Стосовно Югославії, Х. Далтон сформулював британську політику в серпні 1941 р. наступним чином:

Королівський Югославський уряд в еміграції, Форін-офіс і ми всі погоджуємося, що діючі тепер у Югославії партизанські та саботажні групи мають показати достатньо активний опір, щоб викликати перешкоди в силах окупантів, і запобігти будь-яким зменшенням своєї чисельності. Однак, вони мають тримати свій головний штаб у підпіллі та уникати будь-яких провокацій на велике повстання або честолобну військову операцію. Її наслідком може бути, хіба-що, серія репресій або втрата нашого посередника. Вони повинні зараз зробити все, що в їх силах, аби організувати розгалужену підпільну організацію, яка була б готовою завдати, за нашим сигналом, сильного удару¹⁵.

Така британська політика повністю збігалася з концепцією, на якій ґрунтувався Равногорський рух* Д. Михайловича. До складу першої британської місії під кодовою назвою “*Bullseye*” (“Точка”) увійшли два югославських офіцери чорногорського походження, які брали участь у перевороті 27 березня 1941 р.: майори Захаріє Остоїч і Мірко Лалатович. Унтер-офіцер Воїслав Драгічевич, також чорногорець, був призначений радіооператором. Однак британці, незважаючи на їх симпатію до югославського уряду в еміграції, наполягали на присутності в місії “своєї людини”. Нею став капітан Дусейн Хадсон, який в УСО працював ще до війни¹⁶.

Членів цієї місії в окуповану німцями Югославію доставив підводний човен “*Triumph*” (“Тріумф”). Відпливши з Мальти, 20 вересня 1941 р. він дійшов до Петроваца на узбережжі Чорногорії. Формально місію направив югославський емігрантський уряд і її керівником вважався З. Остоїч. Насправді ж її очолював

¹⁴ Roberts W. R. Tito, Mihailovich and The Allies... P. 27.

¹⁵ Ibid.

* Равногорський рух – одна з назв четницького руху. Пов’язана з тим, що після капітуляції Югославії в квітні 1941 р. невелика група офіцерів і солдатів, очолюваних Д. Михайловичем, відмовилися прийняти умови капітуляції. 8 травня 1941 р. вони прибули на Равну Гору в Сербії. Тоді полковник Д. Михайлович закликав не приймати капітуляцію. Через деякий час сюди почали сходиться офіцери і солдати розбитої югославської армії та приєднуватися до Руху опору під проводом Д. Михайловича.

¹⁶ Kurapovna M. K. Shadows on the Mountain... P. 84.

Д. Хадсон¹⁷. До війни британець працював гірничим інженером на копальнях в Заяці (Сербія), що були власністю британців. Він вільно володів сербською мовою та, за висловом М. Девіда, котрий знав його особисто, мав твердий, наче скеля, характер. Проте, Д. Хадсон погано орієнтувався в політичній ситуації та не мав належної підготовки розвідника¹⁸.

Югославсько-британський загін був забезпечений двома радіоустановками. Одна з них – “*Mark III*” – мала вагу 55 фунтів (25 кг), і була розрахована на живлення не від акумуляторів, а від регулярного струму. Інша установка – “*J*” – була невеликою і працювала не довше 30 хв. Триваліша робота могла вивести її з ладу, що незабаром й сталося. Дальність її передачі була 300 миль (482,8 км), а це означало, що її сигнали досягали лише Мальти.

Майори З. Остоїч та М. Лалатович отримали інструкції від військового міністра генерала Боголюба Іліча, про які Д. Хадсон нічого не знав. Вони полягали в тому, щоб встановити контакти лише зі збройними угрупованнями очолюваними офіцерами Королівської югославської армії, вірними королю та його уряду¹⁹. Це викликало значні розбіжності між британським зв'язковим та югославськими офіцерами.

Прибувши до Чорногорії, британська військова місія опинилася у складній ситуації. У ніч на 13 липня 1941 р. у Чорногорії розгорнулося повстання проти окупаційної італійської влади. Воно розпочалося з нападу на італійські гарнізони по всій Чорногорії та відзначилося, на початках, певними успіхами. Проте, невдовзі зазнало поразки через принципові протиріччя у поглядах на нову владу між прихильниками Комуністичної партії Югославії та офіцерами колишньої югославської армії. Італійці окупували багато міст та містечок. Однак зв'язкова місія все-таки зуміла добратися до села Радовце, що за 17 км від Подгоріци. Звідти 9 жовтня 1941 р. Д. Хадсон відправив телеграму до Лондона. У ній йшлося, що британська місія зустріла партизанські групи, які були комуністично орієнтовані та добре організовані²⁰.

Водночас місія, зокрема югославські офіцери, бажали зустрітись із Д. Михайловичем. Однак Д. Хадсон з цього приводу не мав жодних інструкцій. Лише 9 жовтня Каїрський відділ УСО наказав йому прямувати до штаб-квартири четників. Саме тоді британці отримали першу радіограму від Д. Михайловича. Після того як інші незашифровані радіограми були отримані в Каїрі, британці вирішили надати Д. Михайловичу код для зв'язку. В. Робертс вважає, що Д. Хадсон міг мати два коди, аби при необхідності один з них зберегти для ексклюзивного використання²¹.

¹⁷ Ландер И. И. Негласные войны. История специальных служб 1919–1945 / Игорь Ландер // Режим доступу: // <http://www.agentura.ru/library/lander/balkans> [15.11.2012].

¹⁸ David M. Patriot or Traitor... P. 94.

¹⁹ Milazzo M. J. The Chetnik Movement and Yugoslav Resistance / Matteo J. Milazzo. Baltimore; London, 1975. P. 33.

²⁰ Morrison K. Montenegro. A Modern History / Kenneth Morrison. London, 2009. P. 59.

²¹ Roberts W. R. Tito, Mihailovich and The Allies... P. 28.

19 жовтня британський капітан відправив зі своєї радіоустановки останнє повідомлення до Каїра. У ньому, як і в попередніх радіограмах, він протиставляв партизанів і четників, підкреслюючи, що перші борються проти італійців у Чорногорії. Після цього, він та З. Остоїч у супроводі М. Джіласа, А. Йовановича, М. Бакича попрямували до Ужичі, де знаходилася штаб-квартира партизанів. М. Лалатович та В. Драгічевич із радіоустановкою з певним інтервалом у часі попрямували за ними. М. Джілас у своїх спогадах так описав цю британську місію:

Вони прибули кіньми, нав'юченими британським радіопередавачем та іншим спорядженням з групою партизанів. Ми зустріли їх дружньо, але без великої довіри. Британці були союзниками Радянського Союзу, а відповідно і нашими, але водночас вони залишалися британськими імперіалістами²².

Доки Д. Хадсон залишався в Ужичі, З. Остоїч встиг побувати у штабі четників і зустрітися з полковником Д. Михайловичем. Югославський майор повідомив про зустріч з партизанами і про прихильне ставлення британського зв'язкового до них. Пробувши при штабі партизанів неповних шість днів, Д. Хадсон та З. Остоїч вже 25 жовтня вирушили до Равної Гори.

З огляду на рапорт З. Остоїча, Михайлович досить прохолодно прийняв першого британського зв'язкового офіцера. Ситуація не змінилася навіть після того як Д. Хадсон дав йому код для комунікації з Каїром. Важливо звернути увагу, що це був британський код. Відтоді всі повідомлення Д. Михайловича з кодовою назвою "*Villa Resta*" ("Маєток Реста"), навіть ті, які направлялися до його уряду в еміграції, ставали відомими британцям²³.

Діяльність британців у Югославії не обмежувалася лише зв'язковими місіями. Незабаром було складено план, який обговорювався з югославським урядом в еміграції, щодо постачання четників вогнепальною зброєю, перев'язувальними матеріалами та золотом. 9 листопада Равногорський рух отримав першу поставку зброї від Великої Британії. У цей час Д. Хадсон намагався переконати Д. Михайловича та Й. Броз Тіто, лідера комуністичного партизанського Руху опору, про взаємну співпрацю. 16 листопада таку позицію схвалив у Лондоні югославський уряд в еміграції. Він закликав лідера четників згладити існуючі розбіжності. Після того як Д. Михайлович переконав їх, що йому вдалося зупинити братовбивчу війну, вже 17 листопада британські поставки відновилися. Справді, було проведено ряд зустрічей між лідерами четницького та комуністичного рухів опору. Зокрема, 20 листопада була укладена домовленість про припинення вогню і створена комісія, до завдань якої входило розкриття джерел конфлікту. Подальші зустрічі між представниками від партизанів та четників відбувалися 24, 26 і 27 листопада за участю Д. Хадсона. Британський

²² *Djilas M. Wartime...* P. 69.

²³ *Roberts W. R. Tito, Mihailovich and The Allies...* P. 28–29.

зв'язковий, за вказівками офіційного Лондона, вимагав від партизанів Й. Броз Тіто визнати полковника Д. Михайловича беззастережним лідером Руху опору на території Югославії²⁴.

Тим часом, після останньої партизансько-четницької зустрічі в Праняні 28 листопада, Д. Хадсон у супроводі представників від партизанів відправився до Ужиці, щоб відшукати свою радіоустановку. Досі він залежав від четницького радіопередавача.

Незабаром після того як Д. Хадсон прибув до Ужиці, німці захопили місто. Не маючи жодного вибору, він разом із югославськими партизанами відступив на південь. За таких обставин Хадсон знайшов В. Драгічевича зі своєю радіоустановкою і, згідно щоденника офіційного біографа Й. Броз Тіто Владіміра Дедієра, 1 грудня вони добралися до р. Увац біля Радоїня (Сербія). Звідти вони вирішили повернутись до Д. Михайловича. Д. Хадсон був сповнений рішучості дотримуватися наказу, хоча його від'їзд до Равної Гори, безсумнівно, лише посилював і так значні підозри партизанів щодо британських мотивів діяльності.

Британський зв'язковий приєднався до великої групи партизанів, котрі з різних причин, також прямували на північ. Проте лише декілька з них перебували разом з Хадсоном, коли самостійний четницький загін, яким командував Божа Яворскі, напав на них. Д. Хадсон та його супутники потрапили в полон і втратили радіоустановку. Вночі британець зумів втекти і самотужки добрався до Равної Гори. 7 грудня він прибув до бажаного місця, проте Д. Михайловича там вже не застав: за час його відсутності Равну Гору захопили німці. 1 грудня, ще до повернення Д. Хадсона та захоплення штаб-квартири четників, Д. Михайлович відправив радіограму, в якій зазначив, що Д. Хадсон не повернувся з Ужиці. Це була остання інформація британців про їхнього зв'язкового офіцера²⁵.

Британський уряд, не маючи жодної звістки від Д. Хадсона, на початку 1942 р. зробив декілька спроб відправити нові місії до Югославії. 17 січня 1942 р. підводний човен "*Thorn*" ("Шип") залишив єгипетську Александрію з двома новими місіями на борту. До першої, "*Henna*" ("Лавсонія"), входили два югославських офіцери: лейтенант Рапотеч та сержант Штефан Шінко, обидва словенці за походженням. Вони планували зійти на берег у Спліті, де, на їхню думку, знаходилася група прихильників Д. Михайловича. Там вони надіялися встановити радіозв'язок та зібрати інформацію про ситуацію на місці²⁶.

Іншою була місія під кодовою назвою "*Hydra*" ("Гідра"), яка 4 лютого 1942 р. прибула на підводному човні до Петроваца, що в Чорногорії. Обидві групи мали наказ вступити у контакт із Д. Михайловичем та капітаном Д. Хадсоном.

Групу "*Hydra*" очолював майор Теренс Атертон. До війни він працював головним редактором журналу "*South Slav Herald*" у Белграді. Згодом був

²⁴ Swain G. Tito, a Biography / Geoffrey Swain. London, 2011. P. 40.

²⁵ Roberts W. R. Tito, Mihailovich and The Allies... P. 35–38.

²⁶ Kurapovna M. K. Shadows on the Mountain... P. 89.

військовим кореспондентом британської щоденної газети “*Daily Mail*”. До складу місії також входили югославський лейтенант Радой Неделькович та ірландський радист сержант Патрік О’Доннован.

Висадившись в Югославії, місія Т. Атертона опинилася на території, підконтрольній партизанам. Уже 19 березня вони прибули до штаб-квартири Й. Броз Тіто у Фочі, що на південному сході Боснії. У своїх спогадах М. Джілас згодом так писав про британського зв’язкового:

Ми зустріли майора Атертона добре. Він навіть їздив із Тіто на фронт, що вже було достатньою причиною для наших підозр. У Фочі він встановив контакт з генералом королівської армії Новаковичем²⁷.

У ніч на 15 квітня всі члени місії вийшли з партизанської штаб-квартири, залишивши там свою радіоустановку, якою жодного разу так і не скористалися через технічні проблеми. Про свій напрям руху вони нікого не повідомили. М. Джілас наголошував, що вони пішли в супроводі генерала Любо Новаковича²⁸. З останнім Т. Атертон розпрощався 22 квітня 1942 р. У штаб-квартирі Й. Броз Тіто вважали, що британська місія вирушила до Санджака або Чорногорії. На думку В. Робертса, більш ймовірно, що вони шукали Д. Хадсона та Д. Михайловича, які в цей час все ще перебували в Сербії.

Перші новини про Т. Атертона були отримані в Лондоні лише 15 травня. По дорозі в Чорногорію четники зустріли одного з членів місії “*Hydra*”, югославського лейтенанта Р. Недельковича. Д. Михайлович не був поінформований про неї, тому це виявилось для нього великою несподіванкою. Через кілька днів полковник отримав від Т. Атертона листа. У відповідь лідер четників інформував Лондон про отриманий від британського зв’язкового офіцера лист і обіцяв задіяти всі можливі сили для його пошуків. У результаті виявилось, що Т. Атертон та П. О’Доннован були вбиті та пограбовані після того як покинули штаб-квартиру партизанів. В. Дедієр припускав, що їх вбили четники. Натомість Д. Михайлович 27 травня відкрито звинуватив партизанів у причетності до цього вбивства²⁹. Досі залишаються незрозумілими всі нюанси даної історії. Зі спогадів М. Джіласа відомо, що Т. Атертон був убитий якимось незалежним від

²⁷ *Djilas M. Wartime...* P. 145.

* Любо Новакович (1883–1943) – сербський генерал Королівської югославської армії. Після капітуляції Югославії в квітні 1941 р. приєднався до четницького руху під проводом Д. Михайловича. Згодом залишив Равну Гору, штаб-квартиру четників, і приєднався до їх суперника Кости Печанаца. Знаходився при К. Печанаці до моменту початку співпраці останнього з силами Осі у вересні 1941 р. В січні 1942 р. був схоплений партизанами і доставлений у м. Фоча, де в цей час знаходилася їх штаб-квартира. Там вступив у контакт з британським зв’язковим офіцером Т. Атертоном. 15 квітня 1942 р. разом з британською місією таємно покинув Фочу. Убитий наприкінці 1943 р. у Чорногорії.

²⁸ *Djilas M. Wartime.* P. 145.

²⁹ *Roberts W. R. Tito, Mihailovich and The Allies.* P. 43–44.

Д. Михайловича четницьким угрупованням. Вони також забрали все золото, що було при ньому³⁰.

Ще однією місією була “Disclaim” (“Зречення”). Відомості про цю групу дуже обмежені. Відомо, що її очолював майор Кевен Елліо. В складі були лейтенант Павл Црнянські, сфрейтор Мількович та сержант Роберт Чапман як радіооператор. Вони висадились 5 лютого 1942 р. у Східній Боснії. Проте вже 7 лютого їх схопили усташі та передали німцям³¹. Подальша їхня доля невідома.

Тим часом 22 березня 1942 р. Д. Михайлович відновив радіозв’язок і одним із перших був запит із Каїра про місцеперебування Д. Хадсона. 29 березня він відповів, що Д. Хадсон перебуває з ним. Насправді, Д. Михайлович лукавив, якщо зважити на той факт, що британець тримався осторонь від лідера четників. 30 березня британці спробували скинути з повітря нову поставку зброї, різних матеріалів та золота³².

У червні 1942 р. Д. Хадсон знову відновив зв’язок з Каїром. Однак його повідомлення були досить суперечливими. З одного боку він рапортував, що керівники чорногорських четників співпрацюють з італійцями, і що Д. Михайлович не розпочинає військових та саботажних операцій. З іншого, пропонував збільшити їм військові поставки.

Для того, щоб в’яснити справжні обставини, британці вирішили посилити зв’язки з двома своїми каналами – генералом Д. Михайловичем* та Д. Хадсоном. Для цього 26 вересня 1942 р. до штабу четників прибули британські офіцери лейтенант Лофтс і два радисти. Тоді ж УСО вирішило замінити Д. Хадсона, оскільки британці мали деякі сумніви щодо його аналізу. Для цієї місії був обраний полковник В. Бейлі. До війни він багато років працював інженером у сербських копальнях у Трепчі, що були власністю британців. Він знав країну та людей, розмовляв майже бездоганно сербською мовою, мав певну підготовку в розвідці, оскільки вже працював на УСО в Белграді майже від початку війни. Також В. Бейлі добре орієнтувався в довоєнній югославській політиці³³. 25 грудня 1942 р. він десантувався в селищі Горне Ліпово в Чорногорії. До завдань В. Бейлі входило відправляти звіти про дії Д. Михайловича та четників, виявляти їхню саботажну діяльність, дізнатися про долю попередніх місій.

З кінця 1942 р. ситуація в Югославії стала предметом інтенсивного обговорення в самому Форін-офісі. Зазначалося, що пасивність Д. Михайловича проти нацистів контрастувала з опором партизанів німцям та італійцям. У цей час міністр закордонних справ Великої Британії Ентоні Іден пропонував продовжити підтримку сербського генерала для запобігання анархії та

³⁰ *Djilas M. Wartime...* P. 145.

³¹ *Kurapovna M. K. Shadows on the Mountain...* P. 90.

³² *Roberts W. R. Tito, Mihailovich and The Allies...* P. 56.

* У липні 1942 р. король Петро II присвоїв Д. Михайловичу звання генерала.

³³ *David M. Patriot or Traitor...* P. 94.

комуністичного хаосу після війни. Однак відколи британці дізналися, що зброя використовується не для саботажу, а для громадянської війни, криза в британсько-четницьких відносинах почала зростати³⁴. До кінця 1942 р. контакти четників і британського уряду не припинялися, але відносини ставали все більш напруженими. При цьому югославський емігрантський уряд продовжував беззастережно підтримувати Д. Михайловича. Між прокомуністичними та прокоролівськими силами розгорнулася справжня пропагандистська війна. Першим допомагала офіційна Москва, другим – королівський югославський уряд.

8 січня 1943 р. Форін-офіс отримав підсумок першого рапорту полковника В. Бейлі. У ньому повідомлялося, що штаб Д. Михайловича знаходиться у селі Горне Ліпово. Британська місія в цей час розташувалася за кілометр південніше від нього, в сільській хаті. В. Бейлі рапортував, що оскільки він був гостем генерала, то не міг посилати незалежну оцінку політичної ситуації та інших питань. Це тривало доти, доки він через 10 днів не повернувся до своєї штаб-квартири. “Наші подвійні враження стосовно авторства Хадсонових телеграм були безпідставні”, – радіював В. Бейлі та додав, що Д. Хадсону, який залишався при генералові Д. Михайловичу є набагато краще, ніж він очікував. Згодом радіограми британського зв’язкового стали більш самостійними, його погляди на четників дещо змінилися. Так, наприклад, 19 лютого 1943 р. він зазначив, що:

Світогляд та цілі організації Михайловича є по суті військовими. Пропаганда та політичні аспекти його діяльності вирішуються недостатньо, поверхово та недалекоглядно [...] Михайлович відмовляється доручати завдання авторитетним фахівцям і оточений дурними та лінивими кадровими офіцерами [...]³⁵.

Ці та інші телеграми В. Бейлі уважно читалися британськими офіцерами УСО в Каїрі, що займалися ситуацією в Югославії. До речі, В. Бейлі був першим хто запропонував поділити югославську територію на сфери впливу партизанів та четників і, таким чином, припинити воєнні дії між ними.

28 лютого 1943 р. в чорногорському селищі Нижне Ліпово генерал Д. Михайлович звернувся до своїх загонів з промовою. За змістом вона означала фактичне завершення британсько-четницького співробітництва, хоча воно припинилося лише через рік. У своїй промові Д. Михайлович сказав, зокрема, що оскільки союзники не допомагають йому, він повинен, за необхідності, співпрацювати з італійцями, хорватами та мусульманами. Також, з його уст прозвучала заява, що партизани є найбільшими ворогами сербів (четників) і що лише після того, як він вирішить справу з ними, він поверне свої сили проти країн Осі³⁶. Рапорт із текстом виступу Д. Михайловича В. Бейлі відправив до Каїра.

³⁴ Roberts W. R. Tito, Mihailovich and The Allies... P. 69–73.

³⁵ Ibid. P. 88–89.

³⁶ Kurapovna M. K. Shadows on the Mountain... P. 178.

Його зміст вразив британський уряд. 30 березня британський посол Джордж Рендел вручив югославському прем'єр-міністру Слободану Йовановичу ноту, підписану В. Черчіллем. У ній було сказано, що

[...] оскільки генерал Михайлович готовий змінити свою політику стосовно італійських ворогів та його югославських співвітчизників, які борються з ворогами [...] це міняє розстановку сил в Югославії і змінює пріоритети [...]³⁷

Міністр еміграційного югославського уряду Константін Фотіч доводив, що В. Бейлі неправильно передав зміст промови Д. Михайловича. Британські урядовці цим глибоко збентежилися і не знали кому вірити. Югославський уряд також нічого не знав про виступ генерала. Отримавши британську ноту, він 6 квітня відправив листа до Форін-офісу. Паралельно уряд надіслав директиву до Д. Михайловича, текст якої координувався британським міністерством закордонних справ. У ній вказувалося на реакцію Форін-офісу, та можливість того, що британці змінять їхню політику. Останні були задоволені змістом директиви, яку югославський уряд відправив лідеру четників³⁸.

21 травня 1943 р. на території Гомольських гір парашутувався ще один британський зв'язковий офіцер – майор Я. Рутгем. З четниками він залишався до травня 1944 р., тобто, до часу остаточної евакуації британської місії. Окрім англійської мови Я. Рутгем вільно розмовляв французькою, німецькою та російською, а під час перебування в штабі Д. Михайловича вивчив сербську. Майор Я. Рутгем, будучи в Югославії, бачив справжні свідчення громадянської війни. Ці події він описав у спогадах “*Missfire: The Chronicle of a British Mission to Mihailovich 1943–1944*”, які були опубліковані у Лондоні в 1946 р. Розмірковуючи про ситуацію в країні та причини громадянської війни, Я. Рутгем наголошував, що в даній ситуації звинуватити когось одного просто неможливо.

24 вересня 1943 р. на територію четників парашутувалися бригадний генерал УСО Чарльз Армстронг та підполковник А. Зейтц з американської армії. Ч. Армстронг був професійним і досвідченим військовим. Але він нічого не знав про Югославію, не знав сербської мови та не мав політичного чи дипломатичного досвіду³⁹. Від УСО Ч. Армстронг отримав інструкції, згідно яких мав підготувати доповідь про військову ситуацію і виробити рекомендації щодо того, яким чином найкраще збільшити і посилити опір⁴⁰.

Після прибуття зв'язкових офіцерів на територію четників, Д. Михайлович отримав завдання від британців, яке полягало в проведенні двох саботажних операцій проти німців. Ці операції були виконані, однак результати однієї з них, а

³⁷ Roberts W. R. Tito, Mihailovich and The Allies. P. 94.

³⁸ Ibid. P. 94.

³⁹ David M. Patriot or Traitor. P. 94.

⁴⁰ Maclean F. The Heretic. The Life and Times of Josip Broz-Tito / Fitzroy Maclean. New-York, 1957. P. 194.

саме знищення мостів на залізниці Ужиця – Вишеград – Сараєво, були приписані партизанам. У цій операції брав участь американський зв'язковий А. Зейтц, який потім описав ці події у своїх спогадах:

Під час вимірювання моста ми вирішили, що 450 фунтів (204,12 кг) пластику виконають свою роботу чудово [...] Щоб забезпечити одночасний вибух ми встановили детонатор на дві хвилини і обережно, але швидко відійшли, хто до тунелю, а хто до воріт будинку, що знаходився вниз по схилу. Не встигли ми переглянутись, як міст лежав розділений на дві частини на дні річки [...] Через тиждень ми почули з новин ВВС, що цей міст був підірваний партизанами, а легковірний світ повірив цьому⁴¹.

Тим часом, набагато важливіші події, що стосувалися майбутнього четників, відбувалися поза межами Югославії. Вірно підмітив А. Сковородников, говорячи, що відносно балканських країн проводилася таємна дипломатична боротьба між В. Черчіллем, Ф. Рузвельтом та Й. Сталіним. Офіційний Лондон розумів, що доля Великої Британії буде вирішуватися не в британському парламенті, та навіть не на полях битв, а на двосторонніх і тристоронніх зустрічах між ним та лідерами США та СРСР. Врешті-решт, офіційний Лондон зробив ставку на ту силу всередині Югославії, чия позиція багато в чому відповідала імперській зовнішньополітичній стратегії⁴².

28 листопада – 1 грудня 1943 р. в Тегерані відбулася конференція Великої Трійки за участю голови РНК СРСР Й. Сталіна, президента США Ф. Рузвельта та прем'єр-міністра Великобританії В. Черчілля. Щодо Югославії було прийнято наступне рішення:

[...] партизани в Югославії мають бути підтримані постачанням та устаткуванням у всій можливій мірі, а також диверсійно-десантними операціями⁴³.

Після цієї зустрічі Великої Трійки четники остаточно втратили Велику Британію як свого головного союзника.

Роздумуючи про причини відмови британців від допомоги четникам, М. Девід твердо наголосив на тому, що військова розвідка не мала нічого спільного з відмовою від генерала Д. Михайловича. Останній, на переконання американського дослідника, був покинутий через помилковість політичних упереджень. Хоча формальне рішення про припинення постачання Д. Михайловича було прийняте не раніше Тегеранської конференції, британський уряд це рішення прийняв ще на початку вересня або жовтня 1943р⁴⁴. З М. Девідом погоджується М. Мілаццо, зауважуючи, що зміна британської політики щодо югославського Руху опору відображала нові взаємовідносини

⁴¹ *Seitz A. B. Mihailovic Hoax or Hero?* P. 30.

⁴² *Сковородников А. В. Югославия в балканской стратегии Великобритании в годы Второй мировой войны.* С. 17.

⁴³ *Churchill W. The Second World War.* V. 5. P. 489.

⁴⁴ *David M. Ally Betrayed. The uncensored story of Tito and Mihailovich.* P. 85.

Великої Британії з СРСР після Сталінграда та їх зростаюче роздратування постійною співпрацею четників з італійцями. Д. Михайлович очевидно відчував, що Лондон дає йому лише символічну допомогу і його антибританська промова, що прозвучала 28 лютого 1943 р., є тому прикладом⁴⁵.

До кінця листопада 1943 р. британці повністю припинили постачання допомоги четникам. Після завершення Тегеранської конференції було прийнято рішення про відкликання британських зв'язкових офіцерів зі штабу Д. Михайловича. На той час там ще було 40 союзницьких пілотів, збитих над територією Югославії. Упродовж 29–31 травня 1944 р. з допомогою четників були проведені успішні евакуації британської місії та врятованих пілотів до м. Барі в Італії.

Четники опинилися без підтримки свого основного союзника. Під впливом британців югославський еміграційний уряд звільнив Д. Михайловича з посади військового міністра, а король Петро II видав декрет, яким закликав усі народи Югославії об'єднатися в Національно-визвольній армії під командуванням маршала Й. Броз Тіто. Д. Михайлович відмовився від евакуації та продовжував боротьбу. 13 березня 1946 р. він був захоплений спецслужбами Югославії біля боснійсько-сербського кордону. Його судили за звинуваченням у державній зраді та військових злочинах і 17 липня стратили. Ця подія викликала значну хвилю обурення як у Великій Британії, так і в США, і в першу чергу серед зв'язкових офіцерів. У вересні 1964 р. М. Девід у Лондоні мав довгу бесіду з В. Бейлі. Американський дослідник зазначив, що ніколи раніше не бачив людини більш морально обуреної.

На початку листопада 1976 р. М. Девід мав дискусію і з іншим зв'язковим офіцером Д. Хадсоном, який говорив в досить приємній манері про Рух опору Д. Михайловича. Між іншим, він розповів, що на початку 1944 р. незадовго після повернення з Югославії до Лондона, він отримав запрошення від прем'єр-міністра В. Черчілля. Під час прийому його представили фельдмаршалу Яну Крістіану Смутсу, прем'єр-міністру Південно-Африканського Союзу. На запитання чи Д. Михайлович був зрадником, Д. Хадсон відповів, що той таким ніколи не був⁴⁶.

У листопаді 1976 р. М. Девід у Лондоні мав інтерв'ю ще з одним британським зв'язковим Я. Рутгемом. Він був одним з групи офіцерів евакуйованих до Барі, з території Михайловича наприкінці травня 1944 р. Згідно з Я. Рутгемом членів британської місії зрадила британська адміністрація в Барі. Незадовго після їх прибуття туди вони були направлені до генерал-майора Ставелла, командира УСО в Каїрі. Він видався їм приємним, але звернувся до них наступним чином:

Тепер, друзі, ви стали психічно забруднені. Тепер ви повинні запам'ятати, що ви все зрозуміли неправильно. Хлопці, ви насправді були зовсім не на нашій стороні. Єдині хто є – є партизани.

⁴⁵ *Milazzo M. J. The Chetnik Movement and Yugoslav Resistance... P. 154.*

⁴⁶ *David M. Patriot or Traitor... P. 51.*

Наступного дня Я. Рутгем відвідав УСО. В одній із кімнат на стіні він побачив карту Югославії з маленькими прапорцями, які позначали позиції партизанів, четників та німців. По всій території Сербії були розміщені партизанські значки, і лише де-не-де окремі четницькі позначки. Я. Рутгем, звернувшись до молодого капітана, що знаходився в кімнаті, сказав йому, що карта помилкова. Британський офіцер пояснив, що провів більшу частину року в Сербії і був там ще позавчора. На це він отримав репліку про дезінформованість⁴⁷. Після деякої словесної перепалки всім членам місії до Д. Михайловича було заборонено входити до кімнати по розробці операції УСО.

Під час Другої світової війни Югославія опинилася в таборі союзників. Після еміграції уряду і капітуляції королівської армії 17 квітня 1941 р., в країні почали формуватися два Рухи опору: четницький (націоналістичний) та партизанський (комуністичний). Протягом війни четницькому руху на чолі з Д. Михайловичем довелося пройти нелегкий шлях від всебічної підтримки союзників до звинувачень у колабораціонізмі, переслідувань і масових розстрілів. У всіх цих процесах британці відігравали одну з головних ролей. Одним із проявів зацікавлення подіями та ситуацією в Югославії були британські зв'язкові місії, до завдань яких входила розвідка ситуації на місцевості та повідомлення її до генерального штабу.

Британські військові місії відіграли значну роль в ході Другої світової війни, і в розвитку подій в Югославії зокрема. Директиви для місій були зазвичай схожими, незалежно від конкретного завдання: координувати зусилля з наступу союзників в Середземномор'ї на основні лінії зв'язку Осі; уникати втягнення в громадянську війну; стежити за співпрацею з силами Осі; та роз'яснити двом сторонам британську позицію щодо їхньої діяльності. Британські зв'язкові офіцери знаходилися при штабі Д. Михайловича достатньо часу, аби побачити що справді відбувалося в Югославії. Вони були свідками громадянської війни та співробітництва четників з італійцями. Водночас британські зв'язкові бачили як четники ризикували своїм життям для допомоги союзникам. В історіографії погляди на те, ким насправді був Д. Михайлович – патріотом чи зрадником – розділилися, але зв'язкові офіцери, що знаходилися при його штабі, незважаючи на особисті конфлікти, наголошували, що зрадником він ніколи не був. Роль зв'язкових місій була величезною, але їхні оцінки далеко не завжди враховувалися при прийнятті рішень, що стосувалися долі як четницького руху, так і Югославії загалом.

---

⁴⁷ *David M. Patriot or Traitor...* P. 85.

**BRITISH MILITARY MISSION IN YUGOSLAVIA
(DRAZE MIHAILOVICH' HEADQUARTERS) IN 1941–1944**

Mykhailo KRIL', Marta YAREMKO
Ivan Franko National University of L'viv,
The Chair of of Central and East European History
Universytetska Str., 1, Lviv, 79049, Ukraine

The article analyzes the role and place of the British military mission in Yugoslavia at the Draze Mihailovich' headquarters in 1941–1944. The attention is paid to the tasks of British liaisons officers. The personal list of the mission is presented. The conditions of staying on the territory of Yugoslavia are researched. The results of Teheran Conference (1943) which have been considered had a significant impact on the Yugoslav resistance movement and especially on the Chetniks movement.

Key words: Great Britain, Yugoslavia, II World War, resistance movement, military missions, Chetniks, Draza Mihailovich.

**БРИТАНСКИЕ ВОЕННЫЕ МИССИИ В ЮГОСЛАВИИ
(ШТАБ ДРАЖЕ МИХАЙЛОВИЧА) В 1941–1944 ГОДАХ**

Михаил КРИЛЬ, Марта ЯРЕМКО
Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
кафедра истории Центральной и Восточной Европы
ул. Университетская 1, Львов, 79000, Украина

В статье проанализированы роль и место британских военных миссий в Югославии при штабе Д. Михайловича в 1941–1944 гг. Обращено внимание на задание британских связных офицеров, выяснен личный состав представительства, исследованы условия пребывания на югославской территории. Рассмотрены результаты Тегеранской конференции 1943 г., которые оказали значительное влияние на югославское Движение сопротивления и четническое в частности.

Ключевые слова: Великобритания, Югославия, Вторая мировая война, Движение сопротивления, военные миссии, четники, Драже Михайлович.